

Prehod s heteronomnega na avtonomni nivo moralne presoje v obdobju srednjega otroštva

MAJA ZUPANČIČ

1. PROBLEMATIKA IN PROBLEM.

O Piagetovi dvostopenjski shemi razvoja moralne presoje smo z njenega vsebinskega vidika obširneje govorili že v prejšnjih člankih zato bomo tu na kratko spregovorili o njegovih t.i. "stopnjah" in to o prehodu med stopnjama. Piaget namreč stopenj moralne presoje ni definiral v strogo strukturalnem smislu (1932, 1965) (11)*, temveč v terminih idealno-tipološkega pristopa. Meni, da ni neka opazljiva struktura tista, ki omogoča primerljivost enega elementa vsebine z drugimi, temveč da v sklopu ene stopnje le klaster izbrane vsebine drži skupaj.

Dejstvo, da Piagetova teorija razvoja moralne presoje ni prava ali strogo stopenjska, bi lahko pojasnili s tremi razlogi:

- empirične raziskave kažejo, da so tipi testnih odgovorov lahko determinirani z načinom vzgoje otroka, zato se pri interpretaciji rezultatov pogosto meša vsebina s strukturo;

- oba aspekta moralnosti (heteronomni in avtonomni) Piaget v svojih kasnejših delih pojmuje kot nasprotujoča in zato meni, da avtonomna moralnost ne predstavlja transformacije oz. restrukturacije heteronomne;

- stopnje Piaget pojmuje kot starostno razvoje le na podlagi dveh dejstev, ki pa nista univerzalno empirično dokazana. Z naraščujočo kronološko starostjo naj bi otrok vse bolj vstopal v interakcijo z vrstniki, za le-to pa so značilna recipročna prijateljstva in solidarnost, kar generira avtonomnost v moralnem mišljenju, po drugi strani pa dokazuje, da je heteronomna stopnja manj uravnotežena od avtonomne. Avtonomnost moralne sodbe, katere nujni pogoj je vzajemno spoštovanje, ima po Piagetu dvojni efekt: intelektualnega in moralnega. Z intelektualnega vidika otroka osvobajata mnenj, ki mu jih vsiljuje odrasla avtoriteta zaradi vse večje notranje konsistentnosti in recipročne socialne kontrole. Z moralnega vidika pa otrok nadomesti norme avtoritet kot imanentnih z normami recipročnosti in simpatije.

Tekom razvoja avtonomna moralnost postopno prevladuje nad heteronomno, čeprav ne gre za kvalitativno transformacijo, saj na prehodu ni notranje logike v smislu

* Zaporodna številka navedene literature

razvojne diferenciacije in integracije. Predominacija avtonomne moralnosti (kot priznava tudi Piaget v svojih kasnejših delih) pa je odvisna od vrste širših socialnih relacij družbe, v kateri se otrok razvija. Pri tem je potrebno poudariti, da Piaget razvoj kognitivnih struktur vsekakor pojmuje kot primarni, čeprav ne zadostni faktor za razvoj avtonomne moralne sodbe. Menim, da brez sposobnosti decentracije v mišljenju in reverzibilnosti noben tip socialne interakcije ne vodi do višje stopnje v razvoju moralnega presojanja, čeprav so empirične raziskave pokazale (uporaba originalnih Piagetovih nalog, ki od otroka zahtevajo izbiro med heteronomnim - bolj se kaznuje dejanje s kvantitativno večjimi posledicami - in avtonomnim odgovorom - bolj se kaznuje dejanje s slabšim namenom), da otrokove izbire odgovorov ne kažejo kvalitativno strukturiranih celot ali klasterjev odgovorov, ki formirajo invariantno sekvenco transformacij in integracij (Kohlberg, 1964, Lickona, 1976)6.

Kot problem v pričujoči raziskavi proučujemo naravo prehoda s heteromne na avtonomno stopnjo moralnega presojanja v Piagetovem smislu, hkrati pa skušamo določiti prevladujoči model psihičnega funkcioniranja na eni in drugi stopnji z ozirom na determinante otrokove moralne presoje.

2. METODOLOGIJA.

a) Variable.

Kot neodvisne variable smo upoštevali kronološko starost, spol in socialno-izobrazbeni status otrokove družine. Po starosti so otroci razdeljeni v dve skupini, in sicer petletni, ki obiskujejo pripravo na vstop v šolo, ter osemletni, ki obiskujejo drugi razred osnovne šole. V obeh skupinah so moški in ženski subjekti s treh socialno-izobrazbenih statusov: nižji (nobeden izmed staršev nima končano štiriletne srednje šole), srednji (vsaj eden izmed staršev ima končano štiriletno srednjo šolo, drugi pa vsaj triletno), višji (vsaj eden izmed staršev ima končano višjo ali visoko šolo, drugi pa vsaj štiriletno srednjo šolo).

Kot odvisne variable smo upoštevali stopnjo moralnega presojanja po Piagetovi dvostopenjski shemi, splošni faktor inteligentnosti, operativnost mišljenja na konkretnem nivoju, indikatorje socialnega samokonstrukta ter indikatorje reagiranja v frustracijski situaciji.

b) Inštrumenti.

- Preiskus moralnega presojanja - PPM (M. Zupančič, M. Winter, 1982). Preiskus je sestavljen iz sedmih moralnih dilem, podanih v obliki zgodbic. V vsaki nastopata po dva glavna protagonista v določeni socio-moralni situaciji. Eden od njiju slučajno povzroči veliko škodo, drugi pa namerno manjšo. Škoda se v situacijah nanaša na več vsebinskih področij: materialna škoda, negativne posledice v šolski situaciji, fizična prizadetost živali, učiteljice ter vrstnika in kraja. Subjekti se morajo v svojih odgovorih odločiti, kateri izmed protagonistov je bolj poreden in zakaj. Na podlagi odgovorov določamo heteronomni in avtonomni tip moralne sodbe. Točujemo le avtonomne odgovore kot

indikatorje zrelosti moralne presoje. Vrednotimo tako "pravilnost" odgovora (1 točka) kot relevantnost razlage le-tega (1 točka). Preiskus je za predšolske otroke usten in individualen, za šolske pa skupinski v obliki papir - svinčnik.

- Lorge-Thorndikeov inteligentnostni test, neverbalna verzija, prva in druga težavnostna stopnja. Preiskus je skupinski.

- Preiskus konzervacije kontinuirane količine - voda. Za predšolske otroke je preiskus individualen, za šolske pa skupinski v obliki papir - svinčnik ob simultani demonstraciji prelivanja. Pri točkovanju upoštevamo pravilnost odgovora in relevantnost razlage.

- Test socialnega samokonstrukta, priredba po Henderson, Long, Ziller. Test je podrobneje opisani v eni izmed prejšnjih števil.

- Rosenzweigov slikovni frustracijski test, oblika za otroke. Za predšolske otroke je preiskus usten in individualen, za šolske pa pismen, z originalnimi testnimi zvezki.

c) Vzorec.

Tabela št. 1: Frekvenčna struktura vzorca petletnih otrok glede na spol in socialno-izobrazbeni status (SIS):

SIS spol	nižji	srednji	višji	total
moški	6	10	7	23
ženski	7	7	7	21
total	13	17	14	44

V vzorec so bili izbrani otroci z oddelkov priprave na šolo v VVO Andersen in VVO Kurirček v Ljubljani. Povprečna kronološka starost vzorca znaša 64.75 mesecev s SD 3.01 meseca.

Tabela št. 2: Frekvenčna struktura vzorca osemletnih otrok glede na spol in SIS:

SIS spol	nižji	srednji	višji	total
moški	10	6	6	22
ženski	9	9	6	24
total	19	15	12	46

V vzorec so bili izbrani otroci drugih razredov osnovnih šol Franc Leskošek-Luka in Bonifacij v Ljubljani. Povprečna kronološka starost vzorca znaša 101.29 meseca s SD 4.46 meseca. Razlike v frekvenčni zastopanosti neodvisnih variabel spol in SIS znotraj posameznega vzorca in med vzorcema niso statistično pomembne, medtem ko so razlike v kronološki starosti med vzorcema visoko statistično pomembne, kar ustreza predpostavki o izbiri vzorcev.

3. KVANTITATIVNA IN KVALITATIVNA ANALIZA.

Tabela št. 3: Prikaz rezultatov t testa za moralno presojanje, konzervacijo in inteligentnost:

Variable	\bar{x}		SD		t	df	p
	5 let	8 let	5 let	8 let			
Moralno presojanje	5.50	7.78	2.12	2.80	-4.37	83.58	0.000
Konzervacija	0.09	1.00	0.06	0.14	-5.97	56.67	0.000
Inteligentnost	38.64	54.49	9.08	5.80	-10.41	72.83	0.000

Moralno presojanje pet- in osemletnih otrok se po Piagetovi dihotomni shemi pomembno razlikuje med dvema razvojnima obdobjema, tj. med preoperacionalno stopnjo in prehodom s preoperacionalne na stopnjo konkretno logičnih operacij na nivoju pomembnosti 0.000. Preoperacionalni otroci v povprečju odgovarjajo bolj na moralno heteronomnem nivoju, kar pomeni, da presojuje pretežno na podlagi posledic, ki jih protagonisti v moralnih situacijah povzročijo s svojo akcijo. Otroci na prehodu oz. konkretno logični stopnji v razvoju mišljenja pa v povprečju presojuje bolj avtonomno v Piagetovem smislu, kar pomeni, da moralno dejanje presojuje pretežno na podlagi intenc protagonista. Tudi sami frekvenčni distribuciji odgovorov na PMP kažejo, da je teža odgovorov petletnih na levi oz. na strani heteronomnih, konsekvenčnih odgovorov, teža osemletnih pa na desni oz. na strani avtonomnih, intencionalnih odgovorov. Nekateri starejši otroci dajejo celo izključno avtonomne odgovore. Dobljeni rezultati se skladajo s Piagetovimi razvojnimi predpostavkami o prehodu s heteronomnega na avtonomni nivo moralnega presojanja v obdobju od 9-10. leta starosti. Naši rezultati sicer kažejo, da je prehod daljši in da se začne že v obdobju petega leta starosti ter traja verjetno do 10. leta starosti, ko večina otrok daje popolnoma avtonomne odgovore. Rezultatov seveda ne smemo generalizirati na vse tipe moralnega presojanja, saj je avtonomnost odgovorov vsekakor odvisna od tipa situacije, ki jo posameznik presoja (Adams R.E., Passman R.H., 1977 (1), Arsenio W.F., Ford M.E. (2), French D.C. (3), Grueneich R. (4), Hendley B., Butter E.J. (5), Mirić J. (7), Moran J.D., O'Brien G. (8), Nucci P.L., Nucci S.M. (10), Tisak M., Turiel E. (13)).

V našem inštrumentu uporabljamo izključno zgodbe, ki se nanašajo na moralna pravila v situacijah, ki so blizu otrokovim vsakdanjim izkušnjam, presojanje se osredotoča na evalvacijo dejanj otrokovih vrstnikov, s katerimi se po predpostavki identificira. Vsaka zgodba vsebuje le dve kombinaciji Piagetove dihotomije - velika posledica: nenamernost in slaba intencija; majhna posledica. Namenoma smo se tudi izognili izrazito travmatskim posledicam, kar bi verjetno premaknilo odgovarjanje v heteronomno smer pri obeh skupinah otrok. Zato tudi naši rezultati veljajo za izključno take tipe situacij.

Ker je sistem moralnega presojanja pretežno, čeprav ne izključno, kognitivne narave (Piaget, Kohlberg, Rest), smo v obravnavo kognitivno moralnega sistema vpeljali tudi operacionalnost mišljenja in inteligentnost. Z rezultatov v tabeli 3 je razvidno, da se obe skupini otrok razlikujeta glede operacionalnost mišljenja na konkretnem nivoju. Razlike so visoko statistično pomembne. Petletni se razen ene izjeme in dveh na prehodu nahajajo izključno na preoperacionalni stopnji, medtem ko se osemletni nahajajo v enako

visokem proporcu na preoperacionalnem kot na konkretno operacionalnem nivoju, manjšina pa na prehodu (operativni odgovor, nepopolna razlaga). Tudi ti rezultati ustrezajo Piagetovim predpostavkam in empiričnim ugotovitvam o starostnih trendih v razvoju operacionalnega sistema. Petletni se nahajajo na preoperacionalni stopnji, medtem ko je prehod in pojav konkretnih operacij v naši raziskavi pomaknjen na starostno nekoliko višje obdobje, kot ga je predvidel Piaget. Empirične raziskave sicer kažejo, da se pojav konkretno operacionalne stopnje pojavlja v odvisnosti od socialnih izkušenj (npr. Newman D., Riel M., Martim L.M.W., 1983)⁹, vendar menim, da je odločilen faktor takim rezultatom v naši raziskavi pojav vmesne variable, tj. slikovna predstavitev eksperimenta in pisno odgovarjanje. Kljub temu pa je razvojni trend dovolj jasen.

Glede inteligentnosti se pojavlja problem ustreznosti druge oblike testa LTIN, ki smo ga uporabili kot po teoretičnih predpostavkah relevantnega za otroke drugih razredov osnovnih šol. Kot smo ugotovili v predhodnih raziskavah (Horvat L., Zupančič M.)¹⁶ je druga oblika testa prelahka za osemletne otroke, zato lahko rezultate v grobem obravnavamo kot dobljene na obliki testa za prvi razred oz. malo šolo. Seveda osemletni zato dosegajo pomembno višje rezultate na testu inteligentnosti kot petletni. Tako lahko vsaj hipotetično trdimo, da gre za v celoti gledano enako inteligentne otroke v obeh skupinah. Vendar bi morali hipotezo o nerelevantnosti druge oblike testa LTIN za naše osemletne otroke vsekakor ponovno preveriti na večjih vzorcih osemletnih otrok, čeprav rezultati študij L. Horvata 16 in M. Zupančič potrjujejo hipotezo o tem, da je druga verzija LTIN-a prelahka, saj je prvi podtest popolnoma nediskriminativen.

Tabela št. 4: Prikaz korelacijskih koeficientov* med moralnim presojanjem, kognitivnimi variablami in SIS:

Variable	Moralno presojanje				Konzervacija				Inteligentnost				SIS				
	5 let		8 let		5 let		8 let		5 let		8 let		5 let		8 let		
	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	r	p	
Moralno presojanje																	
Konzervacija	+		.13	ni p.													
Inteligentnost	.16	ni p.	.23	.07	/	ni p.	.26	.04									
SIS	.38	.01	/	ni p.	/	/	/	/	.39	0.01	.30	.03					

* Ker meritve konzervacije in SIS izražamo na numeričnih podatkih, ki imajo lastnosti zaporedja, tj. ker gre za ordinalne podatke in N ne presega 50 elementov, smo pri povezavah teh dveh variabel z ostalimi računali Spearmanov ρ koeficient, sicer pa Pearsonov r .

Korelacije so, kot kaže tabela, razmeroma nizke, čeprav so nekatere statistično pomembne. V kontekstu korelacij moralnega presojanja s kognitivnimi faktorji smo upoštevali tudi variabla SIS, saj empirične študije pri nas (Horvat, Toličič, Zorman) kažejo, da pomembno korelira z inteligentnostjo. Izračuni korelacij med moralnim presojanjem in konzervacijo niso bili možni na vzorcu petletnih otrok, saj rezultati skoraj pri vseh otrocih kažejo odsotnost konzervacije. Podrobnejši pregled surovih rezultatov

pa kaže, da obe izjemi na prehodu in tista z usvojeno konzervacijo dosegajo višje rezultate na preskusu moralnega presojanja. Pri osemletnih otrocih, kjer je bil izračun korelacij mogoč, je povezanost le nakazana, ni pa statistično pomembna. Tisti z usvojeno konzervacijo kontinuirane količine dosegajo višje število točk na preskusu moralnega presojanja. Povezave so nižje kot tiste, ki smo jih dobili leta 1982 (Zupančič) (14) na leto dni starejših otrocih, nakazujejo pa podoben trend, da povezanost moralnega presojanja s konkretno operacionalnim sistemom mišljenja narašča s kronološko starostjo, oz. da moralno presojanje s starostjo vse bolj determinirajo kognitivni faktorji. Podporo tej hipotezi dajejo tudi korelacije med inteligentnostjo in moralnim presojanjem. Pri petletnih otrocih se šele približujejo statistični pomembnosti ob nakazanem trendu, da imajo inteligentnejši bolj avtonomne moralne sodbe. Pri osemletnih pa povezave moralnega presojanja z inteligentnostjo že postanejo pomembne ob 7% tveganju, in sicer v enakem trendu kot velja za konzervacijo.

Številčno skoraj enake povezave med moralnim presojanjem, inteligentnostjo in konzervacijo kontinuirane količine smo dobili tudi v študiji drugošolcev leta 1982 (Horvat, Zupančič) (17), kar daje ustrezno težo rezultatom sedanje študije, predvsem z vidika zanesljivosti ocen povezanosti, in nam kaže dokaj konsistenten trend determiniranosti moralnega presojanja z obema kognitivnima faktorjema v obdobju srednjega otroštva.

Pri osemletnih se v povezavah med moralnim presojanjem in inteligentnostjo nekoliko kaže sovariranje variable SIS z inteligentnostjo, ki je pomembna ob 3% tveganju, vendar pa sama variabla SIS ne kaže pomembnih zvez z moralnim presojanjem. Obratno pa velja za petletne otroke, kjer opažamo pomembne zveze med SIS in inteligentnostjo celo ob 0.1% tveganju, ob istem procentu tveganja pa se kažejo tudi povezanosti med SIS in moralnim presojanjem. Tisti otroci, ki izhajajo iz družin z višjim socialno izobrazbenim statusom, bolj avtonomno presojujejo moralna dejanja, medtem ko korelacije moralnega presojanja z inteligentnostjo niso statistično pomembne. Rezultat na vzorcu petletnih otrok potrjuje trditve drugih avtorjev o pozitivni zvezi med SIS in moralnimi sodbami tudi v primerih kontrole IQ. Razlike bi lahko razložili z razlikami v vzgoji otrok, ki se razlikuje glede na SIS staršev. Starši višjega SIS se s psihološkega vidika nekoliko bolj ukvarjajo z otroci in imajo zato več vpogleda v njihove motive, zato otroke kaznujejo tudi z vidika namernosti njihovih dejanj, ne le z vidika objektivnih posledic, hkrati so v povprečju nekoliko manj avtoritativni in bolj tolerantni, prevladuje pa induktivni način vzgoje. Poleg tega imajo otroci, izhajajoči iz družin različnega SIS, različne izkušnje izven doma. Otroci nižjega SIS preživijo več časa izven doma in imajo tako več kontaktov z zakoni prisile in z drugimi simboli odrasle avtoritete, kar usmerja njihovo pozornost predvsem na velikost konsekvenc prekrška.

Očitno pa ti faktorji delujejo predvsem v predšolskem obdobju, ko je otrok bolj navezan in bolj odvisen od staršev ter se z njimi bolj identificira. V obdobju otrokovega osamosvajanja in vključevanja v širše družbeno okolje razlike med otroci, pogojene z razlikami v vzgoji doma, izgubijo prioriteten pomen, do izraza pa bolj prihaja sposobnost logičnega presojanja moralnih situacij, povezana z razvojem logičnega mišljenja.

Rezultati podpirajo hipotezo iz leta 1982, da s kronološko starostjo raste vpliv kognitivnih faktorjev (operativnost mišljenja in inteligentnost) (14). Pri mlajših otrocih pa je moralno presojanje bolj povezano s socialnimi faktorji, kot so način vzgoje ter kvantiteta in kvaliteta socialnih izkušenj.

Rezultati podpirajo izhodiščno delovno hipotezo: med kognitivno moralnim sistemom (moralno presojanje) v obdobju predšolskega in v obdobju srednjega otroštva obstajajo pomembne razlike. Določimo lahko dve razvojni sekvenci v Piagetovem smislu. Prvo označujemo kot pretežno heteronomno, kjer moralno presojanje poteka na podlagi velikosti konsekvenc, drugo pa kot pretežno avtonomno, kjer moralno presojanje poteka na podlagi intenc protagonistu oz. kršitelja v moralni situaciji. Potrditev te hipoteze ima močno statistično podlago, saj sta distribuciji moralnega presojanja z metričnega vidika neoporečni, t test pa kaže na visoko statistično pomembnost. Rezultati veljajo izključno za situacije z dvema kršiteljema, ki se razlikujeta po dihotomiji namen posledica, in to v otroku vsakdanjih situacijah, ki se sicer nanašajo na različna vsebinska področja, a motivi in posledice ne povzročajo visoke stopnje stresa v subjektih.

Le delno lahko potrdimo drugo izhodiščno delovno hipotezo: v obdobju predšolskega in srednjega otroštva so razlike v kognitivno moralnem sistemu determinirane z razvojem konkretno operacionalnega mišljenja in z inteligentnostjo. Čeprav so pri obeh vzorcih le nakazane povezanosti s tem dvema variablama, pa so statistično pomembne zveze le med moralnim presojanjem in inteligentnostjo pri osemletnih otrocih. Verjetno bi bile te povezanosti še večje, če bi test LTIN bolje diskriminiral navzgor. Vsekakor pa se kaže trend, da avtonomnejše odgovore dajejo bolj inteligentni in tisti z razvitejšim operacionalnim sistemom mišljenja.

Inteligentnejši otroci prej dojamajo zveze med različnimi atributi oz. argumenti in so jih sposobni vrednotiti glede na različne kategorije, verjetno pa gre tudi za možnost izbire najrelevantnejšega kriterija za presojo, ki je prisoten v naši družbi (npr. namernost je v zahodni družbi v enostavnih situacijah relevantnejša od velikosti konsekvence). Inteligentnejši dajejo težo posameznim argumentom oz. atributom tudi na podlagi premisleka, medtem ko manj inteligentni to delajo predvsem na podlagi intuicije, saj niso toliko sposobni ugotavljati in predvidevati različnih relevantnih zvez. Tendence povezanosti MP s konkretno-logičnim mišljenjem bi lahko razložili preko kognitivne decentracije. Tisti, ki lahko operirajo z dvema različnima informacijama hkrati, upoštevajo pri presojanju dejanja namen in posledico hkrati. V primerjavi velikih konsekvenc in neintencionalnosti dejanja ter majhnih konsekvenc in intencionalnosti dejanja dajejo večjo težo intencionalnosti, ker jim zrelejše kognitivne kapacitete (decentracija), v ozadju katerih stoji tudi večja količina socialnih izkušenj, omogočajo drugačen pogled na pravila, ki jih začenjajo sprejemati kot psihosocialna pričakovanja in jih dojemajo kot rezultat medsebojnih interakcij med ljudmi, ki se lahko menjajo. Pogled na pravila s takega zornega kota pri presojanju dejanja da večjo težo motivu kršitelja, pojmovanje socialnih pravil kot rigidnih, vsiljenih od zunaj, povezano s strahom pred kaznovanjem, pa da pomembnejšo težo velikosti konsekvenc. Poudariti je tudi treba, da so povezanosti med kognitivnimi faktorji (predvsem pri petletnih otrocih) in moralnim presojanjem nizke, poleg tega pa se avtonomnost v moralnem mišljenju otrok pojavi tudi pred pojavom kognitivne decentracije na fizikalnih nalogah (konzervacija kontinuirane količine), kar se sklada s tezo Borheja (1971, 73) (15) in Masslerja (1976) (15) o odsotnosti generalne inherentne egocentrične orientacije pri predšolskih otrocih. Na dovolj enostavnih nalogah socio-emocionalnega tipa so tudi mlajši sposobni decentracije v mišljenju in prevzemanja vloge drugega. Rezultate decentracije na različnih nalogah socialnega tipa lahko pojasnimo tudi z enostavnim konceptom kognitivne težavnosti (Rubin, 1973, 78)15. Brez jasnega objektivnega kriterija o kognitivni zahtevnosti naloge

namreč ni jasno, ali otroci odgovarjajo manj zrelo zaradi težavnosti naloge (število in kompleksnost strukturiranja stimulusov in zahtevanega tipa odgovora) ali zaradi specifične vsebine. Ob zadostni specifičnosti vsebine se decentracija v nalogah socialnega tipa pojavi kronološko prej kot v nalogah fizikalnega tipa.

Naši rezultati prav gotovo govorijo v prid hipotezi o odsotnosti generalizirane inherentne egocentrične orientacije, saj že petletni otroci kažejo zmerne proporce avtonomnih odgovorov na PMP ob odsotnosti decentracije na fizikalnih nalogah Piagetovega tipa. Po drugi strani pa proporc avtonomnih odgovorov raste tudi ob sovariranju decentracije na fizikalnih nalogah in inteligentnosti, vendar kognitivni faktorji pojasnjujejo manjšo varianco na PMP, kot bi po teoretičnih predpostavkah kognitivnih teorij pričakovali. Naši rezultati tako zavračajo kognitivni model organizacije osebnostnih sistemov, po katerem razvojna sprememba v emocionalnem ali moralnem sistemu nujno zaostaja za kognitivno in šele progres v kognitivnem razvoju posledično spremeni afektivno-moralni sistem. Rezultati zavračajo tezo, da je kognitivni razvoj nujen, čeprav ne zadosten pogoj za razvoj moralnega, saj se avtonomni odgovori pojavljajo že pred konkretno logičnimi operacijami. Vse to navaja na dejstvo, da kognitivna decentracija na nalogah fizikalnega tipa ni nujen pogoj za pojav avtonomnega moralnega mišljenja, čeprav ta tip decentracije kasneje tudi igra neko vlogo pri presojanju moralnih dejanj na podlagi dihotomije namen-posledica, je pa daleč manj pomembna kot to predvidevajo kognitivisti. Naši rezultati se ujemajo s hipotezo o vplivu faktorja kognitivne težavnosti na decentracijo v mišljenju, saj so naloge na PMP različno težke. Možno je, da zaradi tega tudi mlajši na lažjih nalogah dajejo avtonomne odgovore.

Moralno presojanje v obeh obdobjih otroštva ni pomembno determinirano s spolom otroka, pri osemletnih pa prav tako ni determinirano s SIS njihovih staršev. Hipotezo o pomembnosti povezanosti med SIS in moralnim presojanjem lahko z zanesljivostjo potrdimo za petletne otroke. Glede na to, da povezanosti moralnega presojanja s spolom in SIS-om pri osemletnih in s spolom pri petletnih niso pomembne, lahko sklepamo, da so razlike v kognitivno-moralnem sistemu med dvema razvojnima obdobjema večje kot razlike, pogojene s spolom in SIS znotraj obeh razvojnih obdobji. Tudi korelacije med moralnim presojanjem in SIS, ki se pojavljajo le na vzorcu petletnih otrok, se komaj približujejo srednje visokim, medtem ko je t med dvema razvojnima obdobjema visoko statistično pomemben.

Rezultati kažejo, da statistično pomembnih povezanosti kognitivno moralnega sistema z večino drugih upoštevanih osebnostnih variabel ni. Povezave se pojavljajo le z realizmom velikosti na testu socialnega samokonstrukta, ki pa ga lahko označimo kot zmerno kognitivno variabla. Otroci, ki imajo bolj realistično percepcijo odraslih glede na sebe, bolj upoštevajo namen v svojih moralnih sodbah. Verjetno imajo tisti z bolj realistično percepcijo bolj globalni vpogled v moralno situacijo, zato v svojih moralnih sodbah večkrat upoštevajo tudi namen, ki pretehta velikost posledic.

Srednje visoke so tudi povezave med moralnim presojanjem in čisto agresivnostjo proti sebi v frustracijskih situacijah. Otroci z manj izraženo agresivnostjo proti sebi v frustracijski situaciji dajejo več avtonomnih sodb v moralni situaciji. Možna hipoteza za tako zvezo je, da otroci, ki za kakršnenkoli prekršek krivdo pripisujejo sebi in agresivnost usmerijo proti sebi, prej percepirajo velikost konsekvenc v moralni situaciji, kar je posredno povezano z njihovo percepcijo kazni.

4. INTERPRETACIJA.

Primerjava rezultatov obeh razvojnih obdobjih nakazuje dve pomembni razvojni razliki v moralni presoji otrok z vidika njene determiniranosti:

a) Ob upoštevanih variablah moralna presoja petletnih otrok kaže na večjo determiniranost avtonomnih odgovorov s faktorji socialnih izkušenj (16,8%) ter emocionalno osebnostnimi (9,6%) in manjšo s kognitivnimi (2,6%), kar podpira organizacijski model povezanosti med moralnim, kognitivnim, socialnim in emocionalnim. Po tem modelu štirje osebnostni aspekti predstavljajo samostojne organizacije, od katerih vsaka vsebuje specifično organizirane celote. Sistem organizacije enega sistema otrok lahko aplicira na sistem organizacije drugega sistema. Razvoj v moralnem sistemu lahko npr. simultano determinira razvoj v organizaciji socialnih izkušenj, ni pa nujno. Kaže, da v našem primeru vsaj delno je tako. Model dovoljuje tudi disproporcionalno rast med npr. kognitivno in moralno sfero (kar se v našem primeru očitno kaže) tj. npr. razvoj inteligentnosti le malo prispeva k razvoju moralnega presojanja na avtonomnem nivoju v tem razvojnem obdobju.

Pri osemletnih otrocih pa moralna presoja nakazuje model pretežno neodvisnega funkcioniranja štirih sistemov, po katerem se vsaka celota razvije po svojih zakonitostih in ni povezana z drugimi. Obstajajo le organizacije znotraj posameznega sistema, ni pa povezave med njimi, razen te, da delujejo simultano v istem okolju. Korespondence med sistemi sicer obstajajo, vendar zaradi tega, ker se informacije, s katerimi sistemi operirajo in jih procesirajo, prekrivajo, ne pa zaradi komunikacijskih povezav med sistemi ali organizacij med sistemi. Poti za zbiranje informacij v enem sistemu, ki bi se transformirale v informacije, aplikabilne v drugem, po tem modelu ni in tako naj bi sistemi funkcionirali neodvisno.

b) Kljub tezi, ki jo nakazujejo empirični rezultati primerjave moralnega presojanja med pet- in osemletnimi otroci, se kažejo tendence, da kognitivni sistem postaja s kronološko starostjo pomembnejši pri svojem deležu v sistemu moralnega presojanja, medtem ko ostali sistemi izgubljajo na svoji pomembnosti. Vsekakor pa bi morali dobiti rezultate na obravnavanih variablah še za vzorce nekoliko starejših skupin otrok, da bi lahko sprejeli hipotezo o organizacijskem modelu razvoja, po katerem sistem kognitivnih organizacij s KS postaja vse bolj aplikabilen na sistem moralnih organizacij, medtem ko sistemi socialnih izkušenj in afektivni sistemi postopoma izgubljajo svojo vlogo. Zaenkrat pa sistem moralnega presojanja pri osemletnih otrocih zaradi nizke povezave z ostalimi prej govori v prid modela neodvisnega funkcioniranja sistema moralnega presojanja v enostavnih situacijah, ki temeljijo na dihotomiji namen - posledica.

Rezultati nakazujejo hipotezo o specifični razvojni prelomnici sistema moralnega presojanja v obdobju srednjega otroštva (2. razred osnovne šole). Medtem ko sistem moralnega presojanja v predšolskem obdobju (priprava na vstop v šolo) kaže na določeno mero integriranosti socialnih in afektivnih faktorjev v avtonomne sodbe, pa kronološko dve leti kasneje pride do pomembne diferenciacije sistema moralnega presojanja od drugih osebnostnih sistemov, medtem ko se hkrati začnajo kazati tendence po večji integraciji kognitivnega sistema v avtonomne sodbe. Rezultati drugih študij (npr. Zupančič (14), Stojiljkovič (12)) tudi kažejo na porast integriranosti

kognitivnega sistema s sistemom moralnega presojanja tekom kronološke starosti v obdobju od srednjega otroštva do predadolescence.

5. LITERATURA

1. Adams, R.E., Passman, R.H., Effect of Punishment upon Children's Subsequent Moral Judgements of Behavior, *Developmental Psychology*, 1977, zv. 13, št. 4.
2. Arsenio, W.F., Ford, M.E., The Role of Affective Information in Social-Cognitive Development, *Merrill Palmer Quarterly*, 1985, zv. 31, št. 1.
3. French, D.C., Children's Knowledge of the Social Functions of Younger, Older and Same-Age Peers, *Child Development*, 1984, 55.
4. Grueneich, R., Issue in the Developmental Study of How Children Use Intention and Consequence Information to Make Moral Evaluations, *Child Development*, 1983, 53.
5. Henry, R.M., Cognitive, Affective and Situational Factors in Child Rearing, *The Journal of Moral Education*, 1988, zv. 17, št. 2.
6. Kohlberg, L., *The Psychology of Moral Development*, zv. II, Harper and Row Publ., San Francisco, 1984.
7. Mirić, J., Roditeljsko nagrađivanje i kažnjavanje dece kao moralno sudenje, *Psihologija*, 1988, št. 1-2.
8. Moran, J.D., O'Brien G., The Development of Intention Based Moral Judgements in Three and Four Year Old Children, *The Journal of Genetic Psychology*, 1983, 143.
9. Newman, D., Riel, M., Martin, L.M.W., Cultural Practices and Piagetian Theory, *Contributions to Human Development*, zv. 8, 1983.
10. Nucci, P.L., Nucci, S.M., Children's Social Interactions in the Context of Moral and Conventional Transgressions, *Child Development*, 1982, zv. 53.
11. Piaget, J., *The Moral Judgement of the Child*, Glenocoe, Ill.: Free Press, 1965.
12. Stojiljković, S., Inteligencija i moralno rasuđivanje dece i mladih, *Psihologija*, 1988, št. 1-2.
13. Tisak, M., Turiel, E., Children's Conceptions of Moral and Prudential Rules, *Child Development*, 1984, zv. 55.
14. Zupančič, M., Nekatere značilnosti moralnega razvoja pri normalnih in mentalno retardiranih otrocih in njihova povezava s kognitivnimi faktorji, FF, Ljubljana, 1982.
15. Chapman, M., Egocentrism and Mental Capacity: A Neo-Piagetian Analysis, *Contribution to Human Development*, zv. 5, 1981.
16. Horvat, L., Predškolsko vaspitanje i intelektualni razvoj, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1986.
17. Horvat, L., Zupančič, M., The Psychosocial Determinants of School Achievement in the Second Grade of Primary School, ISPA Colloquium, Ljubljana, 1989.